

Derridan filosofian merkityksestä – etiikka, politiikka ja kielifilosofia*

MARIKA ENWALD

Jacques Derrida (1930–2004) on yksi tunnetuimmista ranskalaisista nykyfilosoifeista, joka on herättänyt runsaasti kansainvälistä keskustelua filosofian, kielen ja tulkinnan luonteesta. Derridan kirjoitusten saama kansainvälinen huomio on mielenkiintoista, koska Derridan akateeminen ura ei ollut sellainen kuin menestyvän nykyfilosofin uran olisi olettanut olevan.¹ Jo hänen lapsuuttaan leimasivat monellakin tavalla ”toiseuden” kokemukset, ulkopuolisuus ja erilaisuus, jotka tekivät hänen koulunkäynnistään vaikean ja ristiriitaisen. Derrida syntyi El Biarissa silloisessa Ranskan siirtomaassa, Algeriassa, jossa hän kävi myös koulunsa. Hän kuului ranskankieliseen vähemmistöön, joka jo sinänsä määritteli hänen identiteettiään algerialaisista eroavana ja erilaisena. Hän ei kuitenkaan yksiselitteisesti kuulunut ranskankieliseen valtaapitävään luokkaan, koska hänen vanhempansa olivat juutalaisia. Tämä ”toiseus” tuotti ongelmia erityisesti Derridan kouluvuosina, koska myös ranskalaiset harjoittivat Algeriassa voimakasta antisemitismia. Tämä ilmeni muun muassa siten, että juutalaisia koululaisia sai luokassa olla vain tietty kiintiö ja Derridankin koulunkäyntimahdollisuus oli jatkuvasti uhattuna.²

* Alustus Suomen Filosofisen Yhdistyksen kokouksessa 22.11.2006.

¹ Toisaalta tämä ristiriita yliopistollisen uran ja filosofisen merkittävyyden välillä ei ole mikään epätavallinen asia filosofian historiaa tarkasteltaessa. Tällainen ristiriita liittyy esimerkiksi David Humen, Benedictus de Spinozan ja Ludwig Wittgensteinin elämään sekä filosofiaan.

² Derrida on itse puhunut ja kirjoittanut lapsuudessa kokemastaan toiseuden ja erilaisuuden kokemuksesta, josta myös hänellä (kuten esimerkiksi Michel Foucaultlla ja Pierre Bourdieulla) nousevat tietyt dekonstruktioon liittyvät eettis-poliittiset piirteet, kuten toiseuden ja erilaisuuden arvon esiin tuominen.

2 MARIKA ENWALD

Koulusta päästyään hän muutti Pariisiin vuonna 1950 ja haki opiskelemaan École normale supérieuresiin, mutta pääsi vasta kolmannella yrityksellä sisään. Derrida ei koskaan kirjoittanut varsinaista väitöskirjaa, vaan hänen siihenastinen kirjallinen tuotantonsa hyväksyttiin väitöskirjana³ Sorbonnessa hänen ollessaan jo 50-vuotias. Hän ei koskaan saanut filosofian professuuria Ranskasta, vaan ensimmäisen viran filosofisten instituutioiden opintojen johtajana École des hautes études en sciences sociales -nimisessä korkeakoulussa Pariisissa hän sai vasta lähelle eläkeikää ehtineenä, 63-vuotiaana. Tätä ennen hänen opetti Pariisin yliopistoissa, muun muassa Sorbonnessa ja useissa Yhdysvaltain yliopistoissa.⁴ Derridan tie yhdeksi merkittävimmistä 1900-luvun filosofiasta kulkikin epätavallista tietä, kuten useiden muidenkin merkittävien filosofien kohdalla on käynyt. Yksi tärkeimmistä tekijöistä hänen menestykselleen oli se, että hänen esitelmänsä ja kirjoituksensa provosoivat filosofi, kirjallisuustieteilijöitä ja muita humanisteja pohtimaan kriittisesti filosofiaa ja tieteen peruslähtökohtia. Derridalla oli lukuisia ystäviä ja tukijoita Ranskassa, kuten Emmanuel Levinas, Maurice Blanchot, Jean-Luc Nancy ja Philippe Lacoue-Labarthe, mutta Yhdysvalloista hän löysi varsinaisesti sellaisia tukijoita, jotka näkivät hänet yhtenä merkittävimmistä mannermaisista ja erityisesti ranskalaisista filosofiista. Voidaan sanoa, että Derrida hyötyi toisen maailmansodan jälkeen syntyneestä eettis-poliittisesta asennemuutoksesta, jonka johdosta mannermaista filosofiaa koskeva mielenkiinto kääntyi saksalaisesta perinteestä ranskalaiseen filosofiaan.⁵ Erityisesti Yhdysvalloissa oltiin kiinnostuneita ranskalaisesta eksistentialismista, fenomenologiasta ja strukturalismista.

Geoffrey Bennington & Jacques Derrida: *Jacques Derrida* (1991) ja ”Derrida”-dokumenttifilmi Jacques Derridasta, ohjaajat Kirby Dick ja Amy Ziering Kofman (2002).

³ Hän suoritti ranskalaisen väitöskirjatutkimuksen *Thèse d'Etat*.

⁴ Derridan elämän historiaa koskevat tiedot perustuvat Geoffrey Benningtonin ja Jacques Derridan kirjoittamaan teokseen *Jacques Derrida* (1999).

⁵ Toisen maailmansodan jälkeen myös saksalainen filosofia, erityisesti Johann Gottfried von Herderin, Friedrich Nietzsche ja Martin Heideggerin filosofia, nostivat esiin kysymyksen missä määrin Herderin kaltainen nationalismi, Heideggerin fundamentaalionologian kaltainen pyrkimys hahmottaa olevaa kokonaisuutena tai Nietzsche ajatukset yli-ihmisyydestä loivat osaltaan myös pohjaa totalitaristiselle natsi-ideologialle. Muun muassa Emmanuel Levinas ja Jacques Derrida ovat pohtineet näitä kysymyksiä.

Myös se, että Derrida itse lähti opiskelemaan Yhdysvaltoihin Harvardiin vuonna 1956 ja vietti paljon aikaa opettajana ja tutkijana Yhdysvalloissa, johti siihen, että hän tutustui moniin merkittävään asemaan nouseviin filosofeihin, kirjallisuudentutkijoihin ja professoreihin, kuten Paul de Maniin ja J. Hillis Milleriin. Tämä puolestaan vaikutti siihen, että Derridasta tuli tunnetumpi filosofi Ranskan ulkopuolella kuin kotimaassaan.

Derridan ensimmäinen merkittävä julkaisu oli Edmund Husserlin geometrian alkuperää koskevan kirjoituksen ”Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem”⁶ ranskan-kielinen käännös *L’Origine de la géométrie* (1962),⁷ jonka johdannossa hän pohtii dekonstruktivisesti Husserlin kielikäsitystä.⁸ Vuonna 1967 ilmestyivät ensimmäiset laajat teokset *De la grammatologie*, *La Voix et le phénomène* ja *L’Écriture et la différence*, joissa alkaa hahmottua Derridalle ominainen tapa lukea filosofian historiaa sekä hänen näkemyksensä kielestä, tulkinnasta ja dekonstruktioista. Yhdysvalloissa Paul de Man pohti hyvin samankaltaisia kysymyksiä kielestä ja tekstien tulkinnasta kuin Derrida, ja vuonna 1979 Derrida julkaisikin yhdessä Paul de Manin, J. Hillis Millerin, Harold Bloomin ja Geoffrey Hartmanin kanssa teoksen *Deconstruction and Criticism*, joka Yhdysvalloissa herätti voimakkaan keskustelun dekonstruktioista kirjallisuuden tutkimusmenetelmänä. Derrida vieraili esitelmöijänä ja opettajana useissa Yhdysvaltojen yliopistoissa (mm. Yale, Cornell University ja Johns Hopkins University), minkä vuoksi hänen ajatuksensa tulivat tunnetuiksi myös muiden

⁶ Julkaistu teoksessa *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, *Husserliana Band IV* (1976).

⁷ Tämä Husserlin kirjoituksen käännös ja siihen liittyvä laaja tutkimus ja analyysi olivat myös Derridan opinnäytetyö, jonka avulla hän suoritti filosofian opettajan pätevyyden, jotta hän voi toimia filosofian opettajana korkeakoulutasolla. Tutkintoa kutsutaan Ranskassa nimeltä *agrégation*. (Bennington 1999, 329.)

⁸ Derrida ei käytä dekonstruktioita tässä kirjoituksessa kuten ei myöhemminkään metodina, jota hän soveltaisi tekstiin, vaan hän harjoittaa tarkkalukua, jonka avulla hän tuo esiin Husserlin omaan tekstiin sisältyvän ristiriidan. Derrida osoittaa, että Husserl tekee kirjoituksessa johtopäätöksiä, jotka ovat hyvinkin lingvistisen käänteen mukaisia, mutta Husserlin filosofinen arvo-maailma estää häntä viemästä näitä ajatuksia loogisesti eteenpäin. Tästä johtuen Husserlin tekstiin sisältyy ratkeamaton dialogi perinteisen ja radikaalin kieli-filosofisen näkemyksen välillä.

oppialojen piirissä.⁹ 1980-luvun taitteesta lähtien myös filosofian professorit, kuten Hugh J. Silverman, John D. Caputo, Rodolphe Gasché, Irene E. Harvey ja Richard Rorty¹⁰ alkoivat kirjoituksissaan liittää Derridan yhdeksi radikaaliksi vaikuttajaksi Immanuel Kantin, Friedrich Nietzschen, Martin Heideggerin, Edmund Husserlin ja Ludwig Wittgensteinin rinnalla mannermaisessa filosofian traditiossa. Tämä Derridan kirjoitusten kontekstualisointi mannermaisesta filosofian jo kanonisoitujen filosofien kirjoitusten rinnalle on mielestäni yksi huomattavimmista tekijöistä, jotka johtivat siihen, että Derrida nousi huomattavan nopeasti – noin 20 vuoden sisällä – yhdeksi tunnetuimmaksi ranskalaiseksi filosofiksi.

Derridan filosofiasta voi nostaa esiin lukemattomia tärkeitä teemoja, kuten Derridan ajatukset Euroopan tulevaisuudesta, yliopistojen ja erityisesti filosofian tehtävästä, filosofian ja kirjallisuuden hedelmällisestä suhteesta, demokratiasta, mediasta, rasismista, feminismistä, eläinten asemasta, ystävyyydestä, uskosta, pyhästä, surutyöstä jne. Keskityn kuitenkin tässä artikkelissani Derridan kielifilosofiseen puoleen ja dekonstruktioon.¹¹ Tarkastelen Derridan filosofian merkitystä seuraavaksi viiden eri teeman kautta: 1) kieli ja kirjoitus, 2) moniulotteisen relativismin, 3) subjektin dekonstruktio, 4) dekonstruktioivinen lukutapa 5) etiikka ja oikeudenmukaisuus.

Kieli ja kirjoitus

Yksi tärkeimmistä ja tunnetuimmista kontribuutioista, jonka Derrida on tuonut filosofian kenttään, on hänen näkemyksensä kielestä, erityisesti kielestä kirjoituksena. Tässä suhteessa Derridan näkemykset ovat hyvin läheisessä suhteessa 1900-luvulla syntyneen lingvistisen käänteeseen kans-

⁹ Derrida sai humanististen aineiden professorin viran Yhdysvalloissa Irvinessä, University of Californiassa.

¹⁰ Caputo (1987), Gasché (1986), Harvey (1986), Rorty (1989), Silverman (1987), Silverman (1989), Silverman (1994), Staten (1985).

¹¹ Olimme tehneet Jari Kauppinen kanssa työnjaon siten, että hän pohti omassa esitelmässään SFY:n kokouksessa 22.11.2006 Derridan etiikkaa ja politiikkaa ja minä keskityin kielifilosofiaan, jota myös väitöskirjassani ”Displacements of Deconstruction – The Deconstruction of Metaphysics of Presence, Meaning, Subject and Method” (2004) tarkastelin.

sa. Derrida tuo kuitenkin esiin uusia näkökulmia ja termejä, joiden avulla hän on kuvannut kielellis-käsitteelliseen ajatteluun liittyviä piirteitä, jotka syventävät ja selventävät lingvistisen käänteen merkitystä. Näitä käsitteitä ovat muun muassa *différance*, erojen leikki (*le jeu des différences*), kirjoitus (*l'écriture*) arkkikirjoitus (*l'archi-écriture*), grammi (*le gramme*), grammatologia (*la grammatologie*), täydennös (*le supplément*) ja jälki (*la trace*). En lähde selventämään tässä yhteydessä näiden termien ja epäkäsitteiden merkityksiä ja tehtäviä, vaan yritän kuvata lyhyesti Derridan kielikäsitteistä. Derridan mukaan ajattelu tarvitsee kielen täydennöstä, jotta meillä olisi ajattelua (Derrida 1967b, 42, 208; 1982, 111)¹². Derridan filosofian keskeinen kielifilosofinen sanoma voidaankin muotoilla kantilaisittain: ”Ajatus ilman merkkiä on sokea, mutta merkki ilman ajatusta on vailla merkitystä”. Derrida onkin väittänyt niinkin provokatiivisesti, että ”ajatusta ei merkitse mitään” (Derrida 1967b, 93). Tämän takana on hänen näkemyksensä siitä, että ei ole kieltä edeltävää (esipredikatiivista) kokemusta, merkitystä tai ideaa, joka olisi identifioitavissa merkityksenä tai ideana (Derrida 1982, 111). Merkitys, idea ja tieto tarvitsevat kokemuksen sisäisyydelle ulkopuolisen materiaalisuuden – kielen, jotta syntyy ”ideaalisuus” tai ”ideaalinen merkitys” identifioitavissa olevana identiteettinä, joka on toistettavissa. Näin ollen kielellinen merkki mahdollistaa ”ideaalisen” identifioimisen, toistettavuuden ja kommunikoitavuuden (vrt. Derrida 1967b, 42).

Nämä väitteet ovat vielä lähellä lingvistisen käänteen filosofien esiin tuomia ajatuksia, vaikkakaan ei näillä sanoilla. Derridan erityinen anti kielen merkitystä muovaavan roolin syvemmän ymmärtämisen kannalta on siinä, että hän tuo kirjoituksissaan esiin kielellis-käsitteelliseen ajatteluun liittyvän paradoksaalisuuden.¹³ Tämä paradoksaalisuus ilmenee

¹² Tätä asiaa on tarkastellut muiden muassa Outi Pasanen 1992a, 220–221; vrt. Pasanen 1992b, 113–114; Enwald 2004, 126.

¹³ Lingvistisen käänteen filosofeilla viitataan laajasti sellaisiin filosofiin, jotka ovat tuoneet kirjoituksissaan esiin ajatusta, että kieli ei ole vain väline, jonka avulla ilmaistaan mielessä olevia merkityksiä, vaan kieli aktiivisesti muovaa merkityksiä ja merkityksiin sitoutuneita käytäntöjä. Näitä filosofi- ja ajattelumuotoja ovat muun muassa Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger, Julia Kristeva, Judith Butler ja Jacques Derrida. Kielitieteilijä Ferdinand Saussure on voimakkaasti vaikuttanut mannermaiseen käsitykseen kielestä merkitystä strukturoivana tekijänä. Myös hermeneutiikan piirissä on esitetty jo ennen 1900-luvun lingvististä käännettä samankaltaisia ajatuksia kielestä (muun muassa Johann Georg Hamann ja

siinä, että Derridan mukaan merkityksen muodostaminen edellyttää kieltä, mutta hän ei ole kielikäsityksissään reduktionisti siinä mielessä, että merkitys palautuisi yksiselitteisesti kielellisiin ilmauksiin tai olisi täysin identifioidavissa niihin. Tämä kielen ja merkityksen muodostumisen paradoksaalisuus on yksi vaikeimmin avautuvista puolista hänen ajattelussaan. Derrida painottaakin kirjoituksissaan sitä, että merkitys tai ”ideaalisuus” ei ole redusoitavissa kielelliseen merkkiin, vaan kieli aloittaa uuden ja kiehtovan leikin, ”merkityksen leikin”, niin kutsutun ”erojen leikin” (Derrida 1972b, 37–38). Tälle leikille on ominaista, että ”ideaalisuus” välittömästi kielellisen materialisaationsa jälkeen eroaa kielellisestä merkistä ja alkaa merkitä merkistä eroavana. Näin ”ideaalisuus” saa identiteettinsä merkistä eroavana ”immateriaalisena”. Kielellinen merkki mahdollistaa toiston, uudelleen muistamisen ja palaamisen esipredikatiiviseen kokemukseen ja ”merkityksiin”, mutta tämä paluu ja toisto ovat paluuta siihen, mikä ei ole enää palautettavissa, eli se on paluuta poissaolevaan. (Derrida 1972a, 12–13; 1972b, 30, 37–38.)

Tämä ilmiö on tuttu jokaiselle, joka kirjoittaa; kun omaa tekstiä lukee uudestaan, on sen merkitys jo toinen. Vielä radikaalimmalla tavalla tämä ilmiö ilmenee toisen ihmisen kirjoittamaa tekstiä lukiessa tai toisen kertomusta kuunnellessa. Tällöin lukija ja kuuliija rekonstruoivat merkityksiä, joita voidaan jäljittää vain kielellisten merkkien avulla. Kielelliset merkit toimivat jälkinä viitaten ”alkuperäiseen kokemukseen ja merkityksiin”, jotka ovat poissaolevia (jo tapahtuneita, toisen kokemuksia). Kieli on siis eräänlainen korvike, jonka avulla voimme ”representoida” – tehdä uudelleen läsnä olevaksi – ”muistikuvia”, ”havaintoja” ja ”kokemuksia”. Niillä ei varsinaisesti ole pysyvyyttä, muotoa tai selkeästi toistettavissa olevaa identiteettiä ennen kuin kieli – toistettavissa olevana merkkijärjestelmänä – mahdollistaa ”kokemusten” identifioinnin jonakin. Samalla tämä representaatio on toistoa, jossa merkitys toistetaan hieman erilaisena. Derridan sanoin ”toisto on toiseksi tulemista”. (Derrida 1972a, 375; 1988, 44, 71.) Kieli on myös tulkinnan väline, joka tulkitsee ”sitä edeltävän” kokemuksen jonakin, jolla on merkitys ihmis-

Wilhelm von Humbolt). Termi ”lingvistinen käänne” on lienee tullut tunnetuksi nimenomaisesti yhdysvaltalaisen filosofin Richard Rortyn toimittaman teoksen *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method* (1967) myötä. Rortyn voidaan katsoa lukeutuvan analyyttisen filosofian piirissä ilmenevän lingvistisen käänteen merkittäviin muotoilijoihin John Searlen ja Daniel Dennetin rinnalla.

ten kulttuurisissa ja tekstuaalisissa käytännöissä. Näin kieli mahdollistaa kommunikaation, intersubjektivisuuden, tiedon varastoimisen, ja siten se on myös tieteen edellytys (Derrida 1967b, 42–43, 190–191).

Derridan kielikäsitteen erityinen piirre tulee esiin hänen epäkäsitteensä ”kirjoitus” (*l'écriture*) kautta. Derridan mukaan kaikki kielen käyttö on kirjoitusta (Derrida 1967b, 55). Tämä argumentti viittaa siihen, että kielellis-käsitteellinen ajattelu etenee kirjoituksenomaisesti. Kirjaimet, pienimmät merkitsevät yksiköt eli grammit sekä tauot tuottavat merkitystä siten, että kielen käyttöä edeltävä idea tai merkitys ei ohjaa kielenkäyttöämme, vaan kieleen liittyvä materiaalisuus, tauot ja hiljaisuus tuottavat myös merkitystä. Edellinen sanavalinta ohjaa seuraavaa sanavalintaa. Näiden lisäksi kielellistä ajattelua ja merkityksen muodostumista ohjaavat ja strukturoivat lukemamme tekstit ja tekstuaaliset käytännöt. Näin ollen kielellinen ajattelu on eräänlaista kirjoitusta, jossa merkitys muotoutuu ajallisesti edellisten tekstuaalisten valintojen vaikuttaessa seuraaviin. Merkitys ei ole mielessä valmiina ennen kirjoitusta, vaan se paljastuu ja muotoutuu spatiotemporaalisen kirjoituksen myötä. (Derrida 1972b, 38.) Tässä on kyse meille kaikille kirjoittajille tutusta ilmiöstä, jossa kirjoittaessa pohdittava asia saa muotonsa ja selvenee: ”tiedän mitä ajattelen vasta, kun olen kirjoittanut tai sanonut sen”. Tähän liittyy myös kirjoittajille tuttu kokemus siitä, että kirjoittaja hämmästy joko negatiivisessa tai positiivisessa mielessä siitä mitä onkaan kirjoittanut. Kirjoitus paljastaa jotain uutta ja vierasta. Derridan argumentti onkin, että kieli ja kielen tapa toimia spatiotemporaalisesti kirjoituksena tuottavat ajatuksia. Myös kirjoituksen (kielellisen merkityksenannon) tekstuaalisuus, kielen tapa viitata (assosioida) pienimpien merkitsevien yksiköiden eli grammien, termien ja muiden tekstien sekä kontekstien välillä, tuottaa merkityksiä, ajatuksia ja ideaalisuutta erojen leikkinä. (Derrida 1972a, 12–13; 1972b, 37–38.)

Moniulotteinen relativismi

Toinen merkittävä teema Derridan ajattelussa, jonka haluan nostaa esiin, on hänen filosofialleen ominainen moniulotteisuuden ja kompleksisen relativismin teema. Derrida itse ei käytä kirjoituksissaan näitä käsitteitä, ja hän on suhtautunut hyvin kriittisesti relativismikäsitteeseen. Väitän kuitenkin, että nämä käsitteet kuvaavat Derridan kirjoitusten

esiin tuomaa näkemystä kielestä, merkityksen ja subjektin rakentumisesta sekä etiikasta. Moniulotteisuus, johon tässä yhteydessä haluan kiinnittää huomiota, koskee merkityksen kiinnittämistä, määrittelyä ja pysyvyyttä. Kuten jo edellä tuli esiin, merkityksen kiinne kohta on kieli, mutta tämä kieli ei tarjoa mitään absoluuttista tai pysyvää kiinne kohtaa, vaan jokainen antaa sanoille ja lauseille merkityksiä, jotka syntyvät ainutkertaisesti kunkin ainutkertaisessa tekstuaalisessa verkostossa ja viitekehityksessä. Niinpä ei ole mitään absoluuttista kiinne kohtaa merkitykselle, vaan sen ymmärtämiseen sisältyy aina mahdollisuus väärinymmärtämiseen. Kirjoittaessamme ja puhuessamme teksti etenee yhdistelemällä (oksastamalla) erilaisia tekstuaalisia käytäntöjä, joita tunnemme. Tekstien luovan yhdistelyn ja tekstuaalisten käytäntöjen pohjalta voimme kieliopin sallimissa rajoissa johtaa uusia tekstuaalisia ideoita. Kaunokirjallisuudessa, erityisesti poeettisessa ilmaisussa, luodaan vielä radikaalimmin uusia merkityksiä kielioppia, tuttuja tekstuaalisia käytäntöjä ja kielellisen ilmaisun skeemoja rikkomalla ja uudistamalla. Niinpä kielen käyttämisessä ja merkityksen muodostumisessa on kyse moniulotteisessa tilassa liikkumisesta, leikistä sääntöjen ja säännöttömyyden välimaastossa, kielen materiaalisuuden ja merkityksen immateriaalisuuden välisestä jännitteestä.

Näin Derridan kielifilosofiaan on sisäänkirjoitettuna myös tietynlainen etiikka, *ethoksen* – olemisen *tavan* mielessä. Tämä *ethos* on eräänlaista tietoisuutta siitä, että merkityksen muotoutuminen on sen tyyppisessä liikkeessä olemista, jota ei ohjaa tietoinen tai tahtova subjekti eikä identiteetti. Merkityksen muotoutumisessa on kyse leikin tilaan asettumisesta, moniulotteisuudesta, kielen lainalaisuuksien ja sattumien kohtaamisesta, normatiivisten käytäntöjen ja luovan yhdistelyn kohtaamisesta, tekstuaalisen historian ja tulevaisuuden (salaisuuden) kohtaamisesta.¹⁴ Derridan kielikäsitteeseen liittyy myös eettinen ulottuvuus, jota voi kutsua ”eettiseksi” Emmanuel Levinasin tarkoittamassa mielessä. Levinas kuvaa kirjoituksissaan esipredikatiivista eettisyyden peruskokemusta, joka hänen mukaansa ilmenee kokemuksessa, että on jotain – toiseutta – joka ylittää kognitiivisen ymmärryksen ja kielellisen käsitteel-

¹⁴ Jari Kauppinen kuvaa tätä tilaa ”atopologiana” – ei-paikkana. Kyse on tilallistamisesta (spacing), jossa tila ajallistuu ja aika tilallistuu. (Kauppinen 2000, 14.)

listämisen (Levinas 1979, 43, 79). Derridan analyysi kielestä ja merkityksen muotoutumisesta avaa näkymiä siihen, kuinka moniulotteisesta ilmiöstä merkityksen liikkeessä on kyse. Teoria kielestä eräänlaisena stabiilina kuvana on tämän näkemyksen mukaan mahdoton unelma, koska merkityksen muodostumisessa on mukana niin monia muuttuvia ja satunnaisia tekijöitä.

Derridan kielikäsitystä leimaakin tietynlainen subjektin, identiteetin ja hallinnan käsitteiden kyseenalaistaminen, jota voi kutsua myös ”postmoderniksi tiedostukseksi” Zygmunt Baumanin (Bauman 1999, 32–33)¹⁵ kuvaamassa mielessä tai ”ylevän kokemukseksi” Immanuel Kantin kuvaamassa mielessä. Tälle näkökulmalle on ominaista tietyn inhimillisen ajattelun rajallisuuden tunnustaminen ja sen tiedostaminen, että maailma, elämä ja kokemuksemme siitä ovat paljon monimuotoisempia ja kompleksisempia kuin kielelliset representaatiomme. Kielessä ei ole kyse todellisuuden kuvasta tai kokemuksen representaatiosta (kuvan kaltaisesti), vaan ”uudesta elämästä”. Se ei kuvaa valmiita ja pysyviä merkityksiä tai ideoita, vaan kieli yksinkertaisena merkkijärjestelmänä, muodostuen äärellisestä määrästä kirjaimia ja merkkejä, tuottaa loputtoman merkityksien ja ajatusten luomisen kentän. Ajatukset ja lauseet eivät ole ”todellisuuden immateriaalisia kuvia”, vaan kielellinen järjestelmä täydentää meidän käsitystämme maailmasta. Se tuottaa uusia tekstuaalisia merkityksiä, jotka rikastuttavat kokemustamme todellisuudesta. Samalla kieli on mahdollistanut tiedon toistettavuuden, kommunikaation ja säilyttämisen, joka on mahdollistanut ihmisten hämmästyttävän tehokkaan lajin säilymisen, kuten Derrida toteaaakin teoksessa *De la grammatologie* (Derrida 1967b, 190–191).

¹⁵ Baumanin mukaan postmodernia tiedostusta leimaa tietoisuus perustojen puuttumisesta. Postmodernissa maailmassa elämän mysteeriluonnetta ei pyritä häivyttämään, vaan opitaan elämään epävarmuuden keskellä (Bauman 1999, 32–33). Toisin sanoen postmodernia tiedostusta leimaa tietoisuus siitä, että elämä on monimuotoisempi kuin tietomme ja teoriamme siitä. Niinpä tämän tiedostuksen myötä myös postmoderni elämäntapa ja pyrkimykset ovat toisenlaisia kuin modernin ja valistuksen projektiin liittyvät valinnat. Postmoderni tiedostus tässä muodossa ei välttämättä ole koskaan laajasti kulttuurissa valitseva ajattelutapa, vaan leimaa Baumanin mukaan intellektuellien ja filosofien tapaa ymmärtää tiedon ja elämän suhdetta.

Subjektin dekonstruktio

Kolmantena keskeisenä teemana Derridan ajattelusta nostan esiin ”subjektin dekonstruktion”,¹⁶ jonka mahdollisuutta Derrida pohtii monella eri tavalla eri filosofien tekstien välityksellä. Tarkastelen tässä yhtä tapaa, miten subjekti sisäisyytenä, autonomisena ja tahtovana subjektina purkautuu Derridan tavassa lukea¹⁷ Edmund Husserlin analyysia sisäisestä puheesta. Derrida kiinnittää huomiota Husserlin ristiriitaiseen analyysiin teoksissa *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins* (1966) ja *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* ([1913] 1950): siitä, että sisäinen puhe on toisaalta kielen välityksellä tapahtuvaa itsetiedostusta, ja toisaalta Husserl kallistuu ajattelemaan, että se on sisäisen ajattelun ja merkityksen välitöntä ilmenemistä tietoisuudelle. Derrida näkee sisäisessä puheessa olevan kyse juuri merkityksenannolle ominaisesta vastakkaisuuksien – kielen ja esipredikatiivisen kokemuksen – kohtaamisesta, jossa molempien identiteetti syntyy toisesta eroavana (Derrida 1967a, 38–39, 88–96). Subjektin sisäisyys näyttäytyy sisäisyytenä vain suhteessa ulkopuoleen, johonkin toiseen ja erilaiseen. Sisäisessä puheessa subjektin sisäisyys ja merkitykset muotoutuvat lähes huomaamattomassa – äänettömässä – ulkoistamisessa kielen välityksellä. Sisäinen puhe on sikäli salakavalaa, että emme tunnista siinä käyttävämme kieltä ulkopuolisena välineenä, jonka avulla konstruomme sisäisiä kokemuksia ja merkityksiä. Sisäisessä puheessa kielen materiaalisuus ja ulkopuolisuus jäävät tunnistamatta,

¹⁶ Tämä liittyy keskeisesti Derridan kielifilosofisiin näkemyksiin. Derrida kehittää ajatuksen subjektin dekonstruktiosta erityisesti Edmund Husserlin kirjoitusten tarkkaluvun kautta. Hän havaitsee Husserlilla mielenkiintoisen häilymisen lingvistisen käänteen rajamailla. Husserl on myöhäistuotannossaan, erityisesti kirjoituksessa ”Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem” (julkaistu teoksessa *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie*, *Husserliana* vol. 6, 1976) lähellä lingvistisen käänteen perusideoita. Mutta hän ei voi hyväksyä niitä löytöjä ja oivalluksia, joita hän tekee. Niinpä hän kehittää joitakin melko kömpelöitä ideoita, joilla hän voi pelastaa filosofian sitä uhkaavalta perustattomuudelta, jonka kielen välityksellä muotoutuva ajattelu synnyttää.

¹⁷ Teoksissa *La Voix et le Phénomène* 1967, 78–97, *De la grammatologie* 1967, 91–96.

ja niinpä se usein tulkitaankin merkityksen immateriaalisena ilmenemisenä tietoisuudelle. (Derrida 1967a, 79, 88–96; 1967b, 17, 22, 52.)

Derrida haluaa kuitenkin korostaa sitä, että myös sisäinen puhe on kielellistä ajattelua, jossa kieli ulkoisena ja kulttuurisena kommunikaation ja vaihdon välineenä onkin inkarnoitunut ihmisen sisimpään siten, että kyse on kielellisen täydennöksen vaikutuksesta sisäisimmässä sisäisyydessä. Tätä kielen täydentävää luonnetta voi havainnollistaa tarkastelemalla silmälasien ja näkökyvyn välistä suhdetta. Kun heikonäköinen henkilö tottuu pitämään silmälasia, hän ei enää tiedostaakaan, että näiden ulkopuolisten välittäjien avulla hän näkee selvästi. Vastaavalla tavalla kieli toimii sisäisessä puheessa niin vahvassa funktionaalisessa yhteydessä sisäiseen elämään, että emme enää tunnista sitä välineeksi, vaan siitä tulee olennainen osa subjektin sisäisyyttä. Yksi puoli subjektin dekonstruktiosta Derridalla koskeekin sitä, että ”tietoinen, kielellis-käsitteellisesti todellisuutta hahmottava subjekti” on vain jäävuoren huippu syvyyden päällä, joka ei voi näyttäytyä kielellis-käsitteelliselle tietoisuudelle sellaisenaan (Derrida 1972a, 18–19). Kielellis-käsitteellinen tietoisuus on täydennös, joka rikastuttaa elämää, mutta se ei tavoita ”subjektin sisäisyyttä” sellaisenaan. Sisäisyys säilyttää salaisuutensa, ”toiseutensa”, suhteessa kielellisiin käsitteellistykseen.¹⁸

Dekonstruktiivinen lukutapa

Neljäntenä teemana nostan esiin Derridan kirjoituksista suurimman suosion saaneen termin eli dekonstruktion. Derrida on todennut useissa kirjoituksissaan hämmästyksensä dekonstruktion saamasta mielenkiinnosta ja suosiosta. Grammatologia kirjoituksen tieteenä olisi voinut olla ehkä parempi termi kuvaamaan sitä uutta filosofista lähestymistapaa, jota Derrida varhaisemmissa kirjoituksissaan kehittää. Dekonstruktio oli vain eräänlainen sivutuote, Heideggerin metodologisen länsimaisen ontologian tradition purkamisen (*Destruktion*) termin sovellutus (Derrida 1987, 388), jota Derrida käytti Husserlin teoksia analysoidessaan. Niinpä dekonstruktion saama huomio kertoo myös kiinnostavalla tavalla elämän satunnaisuuksista. Derridan voi katsoa toimineen lähes pari-

¹⁸ Näitä kysymyksiä on käsitelty tarkemmin mm. Silverman 1987, 312; Enwald 2004, 249–252.

kymmentä vuotta ja pitempäänkin Husserlin kirjoitusten epäkonventionaalisenä tutkijana, ”Husserl-skolaarina”. Hänen lukutapansa oli epäkonventionaalinen sen vuoksi, että hän kohdisti huomionsa Husserlin teksteihin liittyvään epäkoherenttiuteen ja häilymiseen kahden ristiriitaisen vaihtoehdon välillä. Yllättävästi tämän häilyvyyden ja epäkoherenttiuden esiin lukemisesta ja analysoimisesta syntyi lähinnä Derridan kirjoitusten reseptiossa ajatus ”uudesta suuntauksesta” ja ”uudesta metodista” mannermaisessa filosofian traditiossa, joka tarjoaisi toisenlaisen lähestymistavan tekstien lukemiseen kuin perinteinen ymmärtävä tekstien tulkinta, hermeneutiikka.

Dekonstruktiossa on nähty radikaalina lukuisia piirteitä. Siinä on nähty muun muassa arvokkaana se, että se salli uudenlaisen epäautoritaativisen lukutavan. Tämä lukutapa toi näkyviin sen, että arvostettujen ja jopa kanonisoidujen filosofien (kuten Husserlin, Platonin tai Heideggerin) tekstejä leimaavat ratkeamattomat ristiriidat, häilymiset erilaisten ajatuskuvioiden ja mahdollisuuksien välillä. He eivät kirjoita valmista ideaa, vaan pohtivat kirjoittaessaan, ja kirjoituksessa näkyy tämä merkityksen tekstuaalinen rakentuminen ja ratkeamaton häilyminen eri tulkinnan mahdollisuuksien välillä. Perinteisessä ymmärtävässä tulkinnassa nämä epäkoherenttiudet pyritään usein piilottamaan ja keskitytään koherentin tulkinnan esittämiseen, tai sitten kirjoittajaa yksiviivaisesti kritisoidaan ristiriidoista. Dekonstruktiiivinen lukutapa on jotain näiden väliltä, eli siinä tuodaan esiin tekstiin liittyviä epäkoherentteja piirteitä syvemmän ymmärryksen saavuttamiseksi. Paul de Manin sanoin vasta tekstin sokeus (*blindness*) tarjoaa varsinaisen näkymän tekstiin (*insight*) (de Man 1983, 109).¹⁹ Tekstin epäkoherenttius ei olekaan yksittäisen ajattelijan ongelma, vaan kertoo yleisemmin kielellis-käsitteellisen ajattelun luonteesta, siihen liittyvästä tekstuaalisuudesta ja tradition sisältämistä implisiittisistä arvovalinnoista. Näin Derrida on tuonut esiin hyvin lohdullista näkemystä filosofien epätäydellisestä hapuilusta ja etsinnästä. Filosofi ei voi muuta kuin astua epätäydellisenä epätäydelliseen kirjoituksen virtaan, joka ei suo täyttymystä, koska se on alkanut paljon ennen meitä ja jatkuu meidän jälkeemme. Dekonstruktio ei tarjoa

¹⁹ Myös Derrida puhuu teoksessa *De la grammatologie* kirjoittajan sokeista pisteistä, jotka tarjoavat dekonstruktiossa näkymän (*visibilité*) tekstiin. Derridan terminivalinnan taustalla voi nähdä yhteyksiä Maurice Merleau-Pontyn termeihin *le visible* ja *l'invisible* teoksessa *Le visible et l'invisible* (1964).

tämän epätäydellisyyden ylittävää positiota (transgressiota) kritiikin tai koherentin tulkinnan muodossa, vaan dekonstruktiossa on kyse tekstuaalisesta tapahtumasta, joka tapahtuu tekstissä ja jota lukija vain lukee esiin, kuten Derrida on useissa yhteyksissä painottanut. Lukija ei voi päättää dekonstruoivansa tekstin, vaan teksti itse dekonstruoi itsensä, jolloin lukija vain seuraa ja tuo esiin tekstissä ilmeneviä jännitteitä ja ristiriitoja. (Derrida 1992b, 210/199; 1987, 388, 391; 1972b, 109.)

Etiikka ja oikeudenmukaisuus

Viidentenä teemana nostan esiin vielä Derridan etiikkaa ja oikeudenmukaisuutta koskevat käsitykset. Derrida on sanonut monia kiehtovia ja tärkeitä ajatuksia etiikasta ja oikeudenmukaisuudesta. Erityisen tärkeinä näen hänen analyysinsä eettiseen päätöksentekoon ja oikeudenmukaiseen toimintaan liittyvästä ratkeamattomuudesta. Se, että Derrida kiinnittää huomionsa moraaliseen päätöksentekoon liittyviin ratkeamattomiin piirteisiin, on luonteva jatko hänen harjoittamalleen länsimaisen filosofian kognitiivisen hybriksen (logosentrismin) kyseenalaistamiselle, joka tuo esiin eräänlaista ”nöyryyden” kokemusta. Toisin sanoen Derridan mukaan moraalisiin kysymyksiin liittyy epävarmoja ja ratkeamattomia tekijöitä, jotka estävät sen, että kenenkään toimintaa voisi moraalisesti arvioida ehdottoman hyväksi tai pahaksi (Derrida 1992a, 23). Näitä tekijöitä ovat muun muassa se, että meillä ei ole käytössämme moraalisen päätöksenteon kannalta kaikkea relevanttia informaatiota, vaan joudumme tekemään päätöksiä vaillinaisen tiedon perusteella. Toisaalta emme voi ennalta arvioida kaikkia tekojemme seurauksia. Myös moraalisten lakien tai normien soveltaminen käytäntöön edellyttää monitasoista tulkintaa, esimerkiksi: Miten yleistä moraalista normia voidaan soveltaa yksittäistapaukseen? Miten moraalinen ongelma tulkitaan? Miten toisen kokemus tai moraaliset vaatimukset tulkitaan? (Ibid., 23–29.)

Derridan analyysi oikeudenmukaisuudesta on monella tasolla kiinnostava ja eettisesti tärkeä. Hän kehittää ajatusta oikeudenmukaisuudesta, joka on hänen kielikäsitteensä tavoin ei-reduktionistisen materialistinen säilyttäen silti ”ideaalisuuden” erityisen funktion. Toisin sanoen Derridan mukaan on olemassa kieltä edeltäviä kokemuksia oikeudenmukaisuudesta ja epäoikeudenmukaisuudesta, mutta nämä eivät vielä takaa oikeudenmukaisuuden toteutumista ihmisten välillä. Oikeuden-

mukaisuuden esipredikatiivisen kokemuksen rinnalle tarvitaan lakeja, joissa oikeudenmukaisuuden periaatteet ja luonne konstruoidaan. Laissa oikeudenmukaisuus tulee toistettavissa olevaksi ja intersubjektiiviseksi. (Ibid., 23.) Derrida kuitenkin painottaa myös oikeudenmukaisuuden eroamista (*différance*) laista; yksikään laki tai kuvaus ei sinällään tavoita oikeudenmukaisuutta sellaisenaan (ibid., 23–24, 28). Lakeja tarvitaan, jotta yksityistä kokemusta voidaan arvioida suhteessa yhteisiin käsityksiin ”oikeudenmukaisuudesta”. Näin lait takaavat oikeudenmukaisuuden toteutumisen tietyllä tasolla, mutta tämän tason rinnalla oikeudenmukaisuuden toteutuminen edellyttää tilanteeseen liittyvien ainutkertaisen piirteiden ja haasteiden vastuullista huomioon ottamista. (Ibid., 24–25.) Näin ollen moraalisisessa tilanteessa, jotta oikeudenmukaisuus toteutuisi mahdollisimman hyvin, on sukkuloitava kahden velvollisuuden ja vaatimuksen välillä: 1) toisesta ihmisestä välittyvän ainutkertaisen oikeudenmukaisuuden kutsun ja 2) lain määrittelemän yleisen ja intersubjektiivisen oikeudenmukaisuuden vaatimuksen välillä. Niinpä moraalille toiminnalle ei ole mitään yksiselitteistä tai varmaa perustaa, vaan moraalinen toiminta merkitsee aina tulkintaa siitä, miten soveltaa lain muotoilemaa käsitystä oikeudenmukaisuudesta yksittäistapaukseen ja miten yksittäistapaus tulee tulkituksi. (Ibid., 27–28.) Tästä Derridan mukaan on myös dekonstruktiossa kyse: rajalla olemisesta eli pyrkimyksestä vastata traditiosta nousevaan intersubjektiiviseen vaatimukseen oikeudenmukaisuudesta ja samalla pyrkimyksestä vastata yksittäistapauksesta nousevaan kutsuun olla oikeudenmukainen tilanteessa ilmenevälle ainutkertaisuudelle (ibid., 25).

Tampereen yliopisto

Kirjallisuus

- Bauman, Zygmunt (1999), *Postmodern Ethics* [1993], Blackwell Publishers Inc., Oxford.
- Bennington, Geoffrey & Jacques Derrida (1999), *Jacques Derrida* (alkup. *Jacques Derrida* 1991), engl. käänt. Geoffrey Bennington, The University of Chicago Press, Chicago.
- Bloom, Harold, Paul de Man, Jacques Derrida, Geoffrey Hartman & J. Hillis Miller (1979), *Deconstruction and Criticism*, The Seabury Press, New York.
- Derrida Jacques (1967a), *La Voix et le phénomène*, Presses Universitaires de France, Paris.

- Derrida, Jacques (1967b), *De la grammatologie*, Minuit, Paris.
- Derrida, Jacques (1967c), *L'Écriture et la différence*, Seuil, Paris.
- Derrida, Jacques (1972a), *Marges – de la Philosophie*, Minuit, Paris.
- Derrida, Jacques (1972b), *Positions*, Les Éditions de Minuit, Paris.
- Derrida, Jacques (1982), "Deconstruction and the other", An interview with Richard Kearney, *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*, Manchester University Press, Manchester, s. 105–126.
- Derrida, Jacques (1987), "Lettre à un ami japonais", *Psyché. Invention de l'autre*, Galilée, Paris, s. 387–393, engl. käänt. David Wood & Andrew Benjamin "Letter to a Japanese Friend", *A Derrida Reader – Between the Blinds*, Harvester Wheatsheaf, New York, 1991, s. 270–276.
- Derrida, Jacques (1988), *Limited Inc., a,b,c.,* Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Derrida, Jacques (1992a), "Force of Law: 'The mystical foundation of authority'", *Deconstruction and the Possibility of Justice*, engl. käänt. Mary Quaintance, toim. Drucilla Cornell, Michell Rosenfeld & David Gray Carlson, Routledge, New York, s. 3–67.
- Derrida, Jacques (1992b), "Afterw.rds ou, du moins, moins qu'une lettre sur une lettre en moins", *Afterwords*, toim. Nicholas Royle, Outside Books, Tampere, s. 204–216. Engl. käänt. Geoffrey Bennington "Afterw.rds or, at least, less than a letter about a letter less", *Afterwords*, toim. Nicholas Royle, Outside Books, Tampere, s. 197–203.
- Derrida, Jacques (1994), "The Deconstruction of Actuality", *Radical Philosophy* 68, Autumn 1994, 28–41.
- Enwald, Marika (2004), *Displacements of Deconstruction – The Deconstruction of Metaphysics of Presence, Meaning, Subject and Method*, PhD thesis, Acta Universitatis Tamperensis 988.
- Gasché, Rodolphe (1979), "Deconstruction as Criticism", *Glyph* 6, 177–215.
- Gasché, Rodolphe (1986), *The Tain of the Mirror: Derrida and the Philosophy of Reflection*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Harvey, Irene E. (1986), *Derrida and the Economy of Différance*, Indiana University Press, Bloomington.
- Harvey, Irene E. (1987), "The Wellsprings of Deconstruction: Kant, Nietzsche, Heidegger and Derrida", teoksessa Joseph Natoli (toim.), *Tracing Literary Theory*, University of Illinois Press, Urbana, s. 127–147.
- Heidegger, Martin (1979), *Sein und Zeit* (1927), 15th printing, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Husserl, Edmund (1950), *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (1913), Erstes Buch, *Husserliana, Gesammelte Werke*, vol. 3, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Netherlands.

- Husserl, Edmund (1966), *Zur Phänomenologie des Inneren Zeitbewußtseins*, *Husserliana, Gesammelte Werke*, vol. 10, Hrsg. von Rudolf Boehm, Martinus Nijhoff, Den Haag.
- Husserl, Edmund (1976), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie, Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, *Husserliana, Gesammelte Werke*, vol. 6, toim. Walter Biemel, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague.
- Husserl, Edmund (1976a), "Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem" (1936), *Husserliana, Gesammelte Werke*, vol. 6, toim. Walter Biemel, Martinus Nijhoff, The Hague, s. 363–386. Ransk. käänt. Jacques Derrida *L'Origine de la géométrie* 1963, Presses Universitaires de France, Paris. Engl. käänt. John P. Leavy Jr. *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction*, Nicholas Hays Ltd., Stony Brook (N.Y.), 1978.
- Kauppinen, Jari (2000), *Atopologies of Derrida – Philosophy, Law and Literature*, PhD thesis, The University of Helsinki.
- Levinas, Emmanuel (1979), *Totality and Infinity – An Essay on Exteriority (Totalité et infini: Essai sur l'extériorité [1961])*, engl. käänt. Alphonso Lingis, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague.
- de Man, Paul (1983), *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, 2nd printing, Methuen, London.
- Pasanen, Outi (1992a), *Writing as Spacing: Philosophy, Literature and the Work of Jacques Derrida* (Ph.D thesis at the State University of New York at Binghamton), UMI, Ann Arbor, Mich.
- Pasanen, Outi (1992b), "Gasché on de Man and Derrida: Forgetting the Moment of Crisis", teoksessa Nicholas Royle (toim.), *Afterwords*, Outside Books, Tampere, s. 96–125.
- Pasanen, Outi (1992c), "Positions on Translation", teoksessa Nicholas Royle (toim.), *Afterwords*, Outside Books, Tampere, s. 43–52.
- Rorty, Richard (1989), "From Ironist Theory to Private Allusions: Derrida", teoksessa *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 122–137.
- Silverman, Hugh J. (1987), *Inscriptions: After Phenomenology and Structuralism*, Routledge & Paul Kegan Inc., New York.
- Silverman, Hugh J. (toim.) (1989), *Derrida and Deconstruction, Continental Philosophy II*, Routledge, New York.
- Silverman, Hugh J. (1994), *Textualities: Between Hermeneutics and Deconstruction*, Routledge, New York.
- Staten, Henry (1985), *Wittgenstein and Derrida*, Basil Blackwell, Oxford.